

DR JOSIP STADLER* – UPRAVITELJ BANJALUČKE BISKUPIJE

Anto ORLOVAC, Banja Luka

Općenito su dosta poznate velike zasluge dr Josipa Stadlera, prvog nadbiskupa vrhbosanske nadbiskupije nakon što je 1881. godine u Bosni i Hercegovini ponovno uspostavljena redovita crkvena uprava. No mnogo je manje poznato da je Stadler dvije godine, od 1882. do 1884. predvodio i banjalučku biskupiju kao njezin apostolski administrator, i to odmah na početku njezina postojanja. Ove godine navršava se stotinu godina otkako je Stadler predao upravu banjalučke biskupije njezinu administratoru fra Marijanu Markoviću (1884–1984). Ovaj kratki prikaz želi nas podsjetiti na Stadlerove zasluge i za banjalučku biskupiju, a možda i potaknuti izradu već odavno potrebne temeljite monografije o ovom našem velikom crkvenom čovjeku.

I. KAKO JE STADLER POSTAO BISKUP CIJELE BOSNE?

Kad je Stadler s profesorske katedre u Zagrebu bio pozvan za nadbiskupa u Sarajevo, imao je tek 38 godina. Pun snage, žara i zdravlja započinje on svoj veliki posao. Istodobno s njegovim imenovanjem 16. kolovoza 1881. imenovan je i mostarski biskup fra Paškal Buconjić. Jedino je treća upravo osnovana biskupija – banjalučka – ostala bez svojega biskupa. Razlog nije bio crkvene naravi niti je to bilo po volji Svete Stolice u Rimu; bio je on sasvim druge prirode.

Sveta je Stolica željela hijerarhijsko pitanje u Bosni i Hercegovini riješiti sporazumno s austro-ugarskom vladom jer je Austro-Ugarska još 1878. bila okupirala obje ove pokra-

* Josip Stadler rođen je 24. siječnja 1843. u Slavonskom Brodu. Školovao se kod franjevaca u Požezi te u Zagrebu. Studij filozofije i teologije završio je u Rimu gdje je doktorirao iz oba ta područja. S dvostrukim doktoratom Gregorijanskog sveučilišta vraća se u Zagreb i preuzima službu odgojitelja i profesora. Najprije je prefekt u sjemeništu, a zatim predaje filozofiju. Na sveučilištu u Zagrebu predavao je fundamentalnu teologiju. Neobična nadarenost i učenost a također njegova pobožnost bile su najbolje preporuke za veliki izbor. Papa Leon XIII. imenovao ga je 16. kolovoza 1881. prvim Vrhbosanskim nadbiskupom i metropolitom bosansko-hercegovačke crkvene pokrajine. Usljed različitih okolnosti bio je imenovan i privremenim apostolskim administratorom banjalučke biskupije i tu je službu obnašao dvije godine, od 25. travnja 1882. do 25. travnja 1884, tj. do dolaska u Banjaluku apostolskog administratora fra Marijana Markovića u lipnju 1884. godine. Bio je graditelj sarajevske katedrale, dječjačkog sjemeništa u Travniku i Bogoslovnog u Sarajevu, osnivač mnogih župa, pastoralni, karitativni i kulturni radnik. Umro je u Sarajevu 8. prosinca 1918. godine.

jine. Vlada je obećala snositi troškove za uzdržavanje nove hijerarhije, a za uzvrat je tražila prava pri imenovanju biskupa slična onima koja je po konkordatu već imala za područje cijele monarhije. Nakon duljih pregovora između Rima i Beča sporazum je i postignut.¹

No vlada je imala u vidu samo svoje ciljeve, a malo joj je bilo stalo do ciljeva Crkve. Htjela je proći sa što manje izdataka. Zato je uporno tražila i konačno postigla da u Banjaluci privremeno bude imenovan apostolski administrator, a ne rezidencijalni biskup. Razlog je za vladu bio sasvim prozaičan – financijski; po sporazumu bi naime apostolski administrator dobivao upola manju godišnju dotaciju nego rezidencijalni biskup.²

Čini se ipak da se nije radilo samo o dotaciji za uzdržavanje biskupa. U Beču su naime vrlo dobro znali da u Banjaluci u to vrijeme nije bilo ni biskupskog stana, ni katedralne crkve, štoviše ni čestite župne crkve. Stoga se vlada pribojavala da će Crkva tražiti pomoć i za gradnju tih neophodno potrebnih objekata.³ Osim toga, zbog neriješenih statusnih pitanja okupiranih pokrajina vlada je morala sve izdatke za Bosnu i Hercegovinu pokrivati samo iz sredstava budžeta Zemaljske vlade u Sarajevu jer te pokrajine državno-pravno nisu bile dio monarhije.⁴ To je, dakle, bio razlog što je banjalučkom biskupijom sve do 1912. upravljao apostolski administrator, a ne rezidencijalni biskup. S crkveno-pravnog gledišta razlika je u tome što rezidencijalni biskup samostalno predvodi biskupiju svojom redovitom vlašću, dok apostolski administrator upravlja njome u papino ime. To je redovito privremeno dok postoji neka smetnja imenovanju rezidencijalnog biskupa.

Sveta se Stolica nadala da će istodobno moći popuniti sva tri biskupska sjedišta u Bosni i Hercegovini (trebinjskom je biskupijom i dalje upravljao dubrovački biskup) i na tome je intenzivno radila. Stoga je imenovala ordinarije za Sarajevo i Mostar i

1 Pregovori su vođeni najprije u Beču, u ministarstvu vanjskih poslova, pod kraj ljeta 1880. godine. U ime Sv. Stolice pregovore je vodio zamjenik nuncija Lodovico Jacobini. Kad je on imenovan kardinalom i državnim tajnikom pape Leona XIII. u studenom te godine, pregovori su nastavljeni u Rimu. Tada je s Jacobinijem u ime austro-ugarske vlade pregovarao njezin poslanik pri Sv. Stolici, grof Ludwig Paar. Pregovori su rezultirali potpisivanjem ugovora između tih dviju strana 8. lipnja 1881. Na temelju tog ugovora bilo je Sv. Stolici olakšano osnovati nadbiskupiju u Sarajevu te biskupije u Banjaluci i Mostaru.

2 U ugovoru od 8. lipnja 1881. utvrđen je iznos dotacije: vlada se obvezala da će vrhbosanskom nadbiskupu davati dotaciju u iznosu od 8.000 guldena godišnje, mostarskom biskupu 6.000, a apostolskom administratoru u Banjaluci 3.000. Talijanski tekst tog ugovora v. GAVRANOVIĆ fra Berislav, *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine*, Beograd, 1935, str. 199–201. (ubuduće navodim kratko: GAVRANOVIĆ, *Uspostava*); njemački: ORLOVAC Anto, *Die Errichtung der Diözese Banjaluka im Rahmen der Wiedereinführung der ordentlichen Hierarchie in Bosnien und der Herzegowina*, doktorska disertacija, umnožena offset tehnikom, Innsbruck, 1976, str. 176–179.

3 V. pismo ministra financija Josefa Szlavyja ministru vanjskih poslova Gustavu Kalnokyju od 24. prosinca 1881. u: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Beč, Adm. Reg. F 27, 53, fol. 237rv.

4 ... „mit Rücksicht auf den Umstand, dass alle darauf Bezug habenden Auslagen einzig und allein aus Provinzialmitteln bestritten werden müssten“... Pismo ministra vanjskih poslova Kalnokyja poslaniku Paaru od 13. prosinca 1880, prijepis ondje, Adm. Reg. F 27, 40, fol. 440r–446r; navod fol. 441r.

uporno tražila od vlade da predloži kandidata za banjalučkog biskupa. Austro-ugarski poslanik pri Svetoj Stolici grof Ludwig Paar javlja 9. prosinca 1881. svojoj vladi da je kardinal državni tajnik Jacobini već više puta tražio da vlada predloži kandidata za apostolskog administratora u Banjaluci.⁵

Međutim je zajednički ministar financija Josef von Szlavy, koji je u bečkoj vladi bio zadužen za bosansko-hercegovačka pitanja, smislio vrlo lukav plan kako da vladine izdatke svede na minimum, iako će to zapravo predstavljati kršenje sporazuma od 8. lipnja 1881. i neizvršavanje preuzetih obaveza. Banjalučku je biskupiju austro-ugarska vlada tretirala kao neželjeno dijete jer je ona nije nikad ni željela. Tokom svih pregovora nastojala je vlada da se u Bosni i Hercegovini osnuju samo dvije biskupije i to jedna u Sarajevu za Bosnu, a druga u Mostaru za Hercegovinu. Preko volje je popustila Svetoj Stolici da i Banjaluka dobije biskupiju i sada kao da se osvećivala ostavljajući je da čeka dok vlada ne predloži svojega kandidata za banjalučkog ordinarija. Szlavy je odlučio sugerirati da Stadler bude imenovan i banjalučkim apostolskim administratorom, a on bi u Banjaluku mogao jednostavno namjestiti svojega generalnog vikara. On bi ga mogao zastupati u svim onim poslovima koji ne iziskuju biskupski red. O tome je razgovarao i sa samim Stadlerom i to još prije nego je on 15. siječnja 1882. došao u Sarajevo. Ipak, Szlavy je izgleda bio svjestan da je to izigravanje ugovora sa Svetom Stolicom te oprezno naziva ovaj plan samo odgađanjem na neko vrijeme.⁶

Kad je poslanik Paar u Rimu podnio takav prijedlog, to je djelovalo kao grom iz vedra neba. Naišao je, kako piše, na žestok otpor kako pape tako i kardinala Jacobinija. Oni sasvim odlučno odbacuju taj „provizorij provizorija”. Već je naime i samo imenovanje apostolskog administratora privremeno rješenje, tumačio mu je kardinal državni tajnik, a sada se i ono odgađa i traži neko još privremenije. Sveta je Stolica duboko uvjerena da je bolje da u Banjaluku dođe makar i siromašan apostolski administrator s biskupskim redom nego nikakav.⁷

Uvjerivši se da Sveta Stolica neće tražiti nikakvih daljnjih izdataka od nje, vlada se ozbiljno okrenula traženju kandidata za apostolskog administratora u Banjaluci.⁸ No bila je loše sreće. Kandidati koje je ona predviđala odbijali su ponudu jedan za drugim. Prvi kandidati bili su: svećenik đakovačke biskupije Josip Šestak, duhovnik i

5 „Der Cardinal-Staatssekretär bat mich bereits wiederholt Euer Exzellenz Aufmerksamkeit auf die Notwendigkeit der Besetzung des Postens eines Administrator Episcopatus in Banjaluka zu lenken.” Paarovo pismo Kalnokyju, nav. mj. (u bilj. 3), fol. 235 r–236r; ORLOVAC, nav. dj. (u bilj. 2), str. 184.

6 „In der Voraussetzung, dass ein Abgehen von den einmal getroffenen Verabredungen nur mit Zustimmung Sr. Heiligkeit stattfinden könne, entschloss sich Erzbischof Stadler zur Ausführung der von mir früher entwickelten Intentionen den Vorschlag zu machen, dass vom 15. Jänner 1882 an die Administration der Diözese von Banjaluka vorläufig dem Erzbischofe von Sarajevo übertragen und in Banjaluka ein Generalvikar mit der Aussicht auf seinerzeitige Ernennung zum Administrator Apostolicus bestellt werde, welcher die Leitung der Diözese unter der Oberaufsicht des Erzbischofs und unter Ausschluss der diesem Letzteren vorbehaltenen Angelegenheiten zu führen hätte.” Szlavyjevo pismo Kalnokyju od 24. prosinca 1881, ondje, fol. 237rv; 240r–241r; navod, fol. 240rv.

7 Paarovo pismo Kalnokyju od 20. siječnja 1882. ondje, fol. 245r–247v.

8 Szlavyjevo pismo Kalnokyju od 8. veljače 1882, ondje, fol. 251rv.

upravitelj bolnice sestara milosrdnica u Osijeku i svećenik zagrebačke biskupije dr Matija Stepinac, duhovnik u zagrebačkom Bogoslovnom sjemeništu. Šestak je ponudu odbio dajući prednost Stepincu, dok se ovaj ispričavao da zbog slabog zdravlja ne bi bio u stanju obavljati te teške dužnosti.⁹

Kasnije se kao kandidat spominje još jedan zagrebački svećenik, duhovnik sestara milosrdnica u Zagrebu, Mihael Filetić. Bilo je to već u ljeto 1882.¹⁰ Njegova je kandidatura propala jer se vlada priklonila franjevcima, kako ćemo još vidjeti.

Sve je to zahtijevalo dosta vremena. To je Svetu Stolicu prisililo da učini korak koji je ispočetka žestoko odbijala, naime da Stadleru ipak povjeri privremenu upravu banjalučke biskupije. Bilo je to neophodno jer je prošlo već devet mjeseci od osnutka banjalučke biskupije, a ona je još uvijek bila bez ordinarija. Od bečkog nuncija Serafina Vanutellija saznao je Stadler da mu je papa povjerio banjalučku biskupiju na privremenu upravu. O tome je odmah obavijestio svećenike i vjernike banjalučke biskupije u svojem službenom listu „Srce Isusovo”, navodeći doslovno nuncijeve riječi iz dopisa br. 3278 od 25. travnja 1882: „Imenovanjem upravitelja apostolskoga za izpražnjenu biskupiju odgadja se dnevice. Da taj diel kršćanskoga stada neostane bez vlastitoga pastira i zakonitoga crkvenoga glavara, odredio je zato sveti Otac, da preuzvišenost Vaša privremeno preuzme upravu rečene biskupije, i glede nje da se služi svimi povlasticami, koje ima u vlastitoj nadbiskupiji.”¹¹ Nadbiskup je svjestan da mu je povećan ionako velik teret pa moli sve za molitvu i suradnju.

Stadler je o tome službeno obavijestio i franjevačkog provincijala jer su u to doba svi župnici u banjalučkoj biskupiji franjevci.^{11a}

9 GAVRANOVIĆ dr Berislav, Banjalučki biskup fra Marijan Marković 1883–1912. u: Dobri Pastir XV–XVI (1966), str. 205–268, i kao separat, str. 212–215. (ubuduće kratko: GAVRANOVIĆ, Marković).

10 GAVRANOVIĆ, Marković, 216.

11 „Nominatio administratoris apostolici pro vacante Dioecesi Banjalucensi in dies protrahitur. Hac ratione motus Beatissimus Pater, ne diutius haec pars christiani gregis proprio pastore ac legitimo ecclesiastico superiore viduetur, statuit ut Excellentia Vestra Reverendissima temporaneam praedictae Dioecesis curam suscipiat, et quoad eam interim utatur omnibus facultatibus quibus gaudet pro sua Archidioecesi”. Objavljeno u službenom listu vrhbosanske nadbiskupije „Srce Isusovo” I(1882) str. 65–66. u sklopu okružnice svećenicima i vjericima banjalučke biskupije, ondje, str. 65–68, br. 1/Pr. B.

11a Evo teksta toga dopisa:

„Br. 2/B

Prečastni Otče

Ovim Vam službenom uljudnošću dojavljujem, da me je Sv. Otac Leon XIII. imenovao privremenim upraviteljem biskupije banjalučke, što mi je presv. gosp. nadbiskup Serafin Vannutelli apostolski nuncij u Beču službenim putem pod br. 3278 od 25. travnja o. g. dojavio.

Ovom zgodom umoljavam Vašu Prečasnost neka bi opet imala dobrotu pregledati priloženu -/- razdiobu biskupije banjalučke.

Sarajevo, 14. 5. 1882.

Prečastnom provincijalu u Fojnicu” – Koncept dopisa u Dijecezanskom arhivu u Banjaluci (ubuduće kratko: DABL), fasc. 1882. – Spisi su u tom arhivu složeni u fascikle po godinama, ali nisu paginirani: zato ih navodim po fasciklima i brojevima ako ih ima.

Stadler je u Sarajevo došao usred zime, 15. siječnja 1882. Ravno stotinu dana kasnije povjerena mu je i uprava banjalučke biskupije. Odmah ćemo napomenuti da je on tu službu u banjalučkoj crkvi obavljao dvije godine, do 25. travnja 1884, odnosno do dolaska fra Marijana Markovića za apostolskog administratora u Banjaluku u ljeto 1884. Iako je to bilo kratko razdoblje, Stadler je udario solidne temelje obnovljenom crkvenom životu i tako svojim radom zadužio ne samo Vrhbosnu nego i banjalučku biskupiju. Začuđuje s kolikom je revnošću ispunjavao i tu zadaću iako je i u svojoj nadbiskupiji imao više nego pune ruke posla. U mnogočemu je trebalo početi posve ispočetka. O njegovu žaru i revnosti rječito govore spisi Dijecezanskog arhiva banjalučke biskupije. Na temelju tog materijala ovdje ćemo prikazati glavne Stadlerove pastoralne poteze u banjalučkoj biskupiji.

II. OSNIVANJE NOVIH ŽUPA I PASTORALNIH SREDIŠTA

Kad je Stadler preuzeo upravu banjalučke biskupije, imala je ona ove 23 župe: Banjaluka, Barlovci, Bihać, (Bos.) Gradiška, (Bos.) Grahovo, Čuklić, Glamoč, Ivanjska, Jajce, Kotorišće (Kotor-Varoš), Liskovica, Lištani, Livno, Ljubunčić, Petrićevac, Popovići (Kulaši), Sasina, Sokoline, Stara Rijeka, Stratinska, Varcar-Vakuf (Mrkonjić-Grad), Vidoši i Volar (Šurkovac).¹² Broj župa bio je premalen da bi kako valja bilo zadovoljeno pastoralnim potrebama katolika. Većina ih je bila prostorno preglomazna. Broj vjernika rastao je prirodnim priraštajem, ali i doseljavanjem. U dolinu Vrbasa između Banjaluke i Gradiške doseljavali su se Nijemci, kasnije i Talijani te su nastala naselja: Windthorst, Maglaj(ani) i Mahovljani. U zapadnu Krajinu doseljavali su se uglavnom katolici iz Like, iz senjske biskupije, te nešto iz Kranjske. Naseljavali su se oko Bos. Dubice, Prijedora, Ključa i Petrovca. Valjalo se pobrinuti za njihovu pastorizaciju i dati im svećenika. Također je bilo nužno dijeliti neke župe, što je Stadler odmah uvidio i započeo provoditi. U dvije godine svoje uprave Stadler je osnovao četiri župe u banjalučkoj biskupiji. Ovdje ćemo ih redom prikazati.

1. BOSANSKA DUBICA

Prva župa koju je Stadler osnovao u banjalučkoj biskupiji jest Bos. Dubica. Neke predradnje ovdje je obavio već apostolski vikar bosanskog vikarijata fra Paškal Vuičić. On je naime zamolio ljubljanskog nadbiskupa da mu pošalje jednog svećenika za pastorizaciju vjernika u Bos. Dubici i okolici. Za tu se službu javio njegov svećenik Valentin Lah koji je već 1874. došao u Bosnu i ušao u redovnički život kao novak kod

¹² GAVRANOVIĆ, Marković, str. 237, navodi župe koje je zatekao ap. administrator Marković kad je 1884. preuzeo upravu biskupije. Od ondje nabrojanih treba odbiti četiri koje je osnovao nadbiskup Stadler. To su: Bos. Dubica, Windthorst (Nova Topola), Maglajani (Rudolfstal, Bos. Aleksandrovac) i Vrbanjci. Gavranović u svojem popisu neopravdano ispušta župu Popovići (Kulaši), osnovanu 1849, i krivo datira njezino osnivanje 1894; v. ondje, str. 238. Također je sjedište župe iz Sasine preneseno za Stadlerove uprave u Sanski Most, pa je Gavranović s pravom navodi pod tim imenom.

trapista u samostanu Marija Zvijezda u Delibašinu Selu kod Banjaluke. Dobio je redovničko ime Abraham, ali je 1875. istupio.¹³ Vuičić mu je podijelio misionarsku jurisdikciju u kostajničkom okrugu, tj. između Bihaća i Bos. Dubice. Na tu je službu nastupio 15. listopada 1881. Budući da je imao jurisdikciju samo „per semestre”, moli on 28. veljače 1882. nadbiskupa Stadlera da mu produlji jurisdikciju te da je proširi i na domaće bosanske katolike toga područja. Osim toga moli dozvolu da smije podići misijsku postaju u Bos. Dubici.¹⁴ Nadbiskup mu je udovoljio molbama, produljio mu i proširio jurisdikciju, a ujedno je zatražio i podatke o tamošnjim prilikama: broju i stanju vjernika, kojoj župi pripadaju, gdje se obavljaju krštenja i vjenčanja i vode matične knjige, te da li bi se tu mogla osnovati župa po kanonskim propisima.¹⁵

Lah odgovara pismom od 3. kolovoza 1882. Iz podataka iznesenih u tom pismu jasno vidimo tamošnje stanje i potrebu osnutka nove župe. Evo glavnih podataka što ih on daje nadbiskupu:

1. Jurisdikciju je Lahu podijelio apostolski vikar Vuičić 5. kolovoza 1881. U vrijeme pisanja izvještaja Lah stanuje u Bos. Dubici već pet mjeseci i to u kući koju je kupio za svoj novac.
2. U Bos. Dubici katolici su se počeli naseljavati tek pod austro-ugarskom vlašću, i to dijelom stranci, a dijelom bosanske katoličke obitelji. U okolici Dubice neselilo se njih oko 300 iz Like.
3. U Dubici je potrebna samostalna duhovna pastva jer je do susjednih župa Gradiške i Volara po osam sati udaljenosti, a za prijelaz u susjednu Hrvatsku Dubicu treba plaćati skelarinu i čekati skelara. Međutim, narod je siromašan i ne bi bio u stanju izdržavati svećenika.
4. Crkvene potrepštine nabavio je Lah u Kranjskoj, a kani graditi i kapelicu o svojem trošku. Zasad on služi misu u jednoj sobi svoje kuće. Kupio je i zvono od 150 kg, također za svoj novac.¹⁶

Stadler mu tada daje župničku jurisdikciju nad svim katolicima u Dubici i to „qua administrator parochiae”. Ta mu se ovlast podjeljuje 1. listopada 1882, i taj se datum može smatrati danom osnutka župe Bos. Dubica. Ujedno ga nadbiskup moli da nabavi i počne voditi župne matične knjige.¹⁷ Istog dana drugim dopisom Stadler zahvaljuje župniku Josipu Kolariću iz Hrvatske Dubice što se dotad brinuo za te vjernike, te ga

13 Usp. Croatia sacra 6(1933), str. 242–243.

14 Podatke o svojem dolasku u Dubicu iznosi Lah u pismu Stadleru od 28. veljače 1882, DABL, fasc. 1882, br. 14/B, latinski.

15 Koncept Stadlerova pisma Lahu od 27. lipnja 1882, br. 14/B, ondje, fasc. 1882. – Dugi vremenski razmak od četiri mjeseca između Lahova pisma i Stadlerova odgovora valja tumačiti time što Stadler nije mogao ništa poduzimati dok mu nije povjerena uprava banjalučke biskupije, no time nije sve protumačeno jer da je od preuzimanja uprave do tog odgovora prošlo dva mjeseca.

16 Lahovo pismo u DABL, br. 35/B, fasc. 1882, hrvatski.

17 Koncept Stadlerova dopisa br. 57/B od 6. rujna 1882, ondje.

obavještava da odsad svu jurisdikciju s ovu stranu Une ima Lah.¹⁸ Prvi dubički župnik nije u Dubici djelovao ni pet godina. Završio je tragično: noću između 24. i 25. svibnja 1886. ubili su ga razbojnici u njegovu stanu jer se smatralo da je vrlo bogat budući da je pomagao doseljenicima pri različitim nabavkama.¹⁹

2. WINDTHORST (NOVA TOPOLA) I

3. MAGLAJ (MAGLAJANI, RUDOLFSTAL, BOS. ALEKSANDROVAC)

Ubrzo nakon austro-ugarske okupacije 1878. počeli su se doseljavati katolici iz Njemačke u dolinu Vrbasa. Pozivao ih je i pomagao im je osobito osnivač samostana trapista Marija Zvijezda u Delibašinu Selu kod Banjaluke o. Franz Pfanner. Prvi su njemački doseljenici bili iz sjevernog Badena, Essena, Oldenburga i Šleske.²⁰ Oni su formirali tri naselja: Donji i Gornji Windthorst (danas Nova Topola), te Maglaj (Maglajani, danas Bos. Aleksandrovac). Kako je s vremenom rastao njihov broj, tako je bivala veća i potreba da imaju vlastitog svećenika i župu s redovitom pastorizacijom. Nastanak ovih dviju župa međusobno je povezan i isprepleten, pa ih ovdje prikazujemo zajedno.

Problem je bio i u tome što franjevci, u to vrijeme jedini pastoralni kler u tim krajevima, nisu imali na raspolaganju slobodna svećenika vična njemačkom jeziku. Ipak su ubrzo među doseljenicima počeli barem privremeno djelovati njemački svećenici. Većina njih okušala je i redovnički život kao novaci kod trapista u Mariji Zvijezdi. Kako iz različitih razloga nisu ostajali kod trapista, a bili su svećenici, ostajali su bar neko vrijeme među tim njemačkim doseljenicima i pastorizirali ih onako kako je to u danim okolnostima bilo moguće. Vjerujem da nećemo pogriješiti ako ustvrdimo da je veliku ulogu pri tom odigrao o. Pfanner, bivši poglavar tih novaka, koji je te doseljenike i pozvao u Bosnu.

Jedan od prvih svećenika koji su djelovali među tim doseljenicima bio je svećenik ljubljanske nadbiskupije Valentin Lah, kasnije župnik u Bos. Dubici. Djelovao je među doseljenicima u Maglaju (Maglajanima). Koliko je dugo tu ostao i kad je to točno bilo, nije nam moguće ustanoviti. Svakako je to bilo prije sredine 1881. jer u jesen te godine preuzima novu dužnost kao misionar i župnik u Dubici.

Prvi svećenik za koga znamo da je djelovao među njemačkim doseljenicima u Windthorstu jest Karl Gabl iz biskupije Brixen u Južnom Tirolu, također bivši trapistički novak. I on je već kao svećenik bio u novicijatu kod trapista, ali je zbog slabog zdravlja morao istupiti. Po Gavranoviću²¹ on je još od apostolskog vikara Vuičića tražio dopuštenje da može osnovati župu u Windthorstu za tamošnje njemačke doseljenike. Vuičić mu je na to „dozvolio da tu može otvoriti samo kapelaniju, ovisnu o susjednoj franje-

18 Koncept Stadlerova dopisa Kolariću br. 58/B od 6. rujna 1882, ondje.

19 O njegovu ubojstvu v. Chronycon banjalučke biskupije, neobjavljen rukopis u DABL, str. 15.

20 Arbeitskreis für die Kirchengeschichte der katholischen Donauschwaben (izradio), Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867–1918, Stuttgart, 1977, str. 504.

21 GAVRANOVIĆ, Uspostava, 13–14; ISTI, Marković, 242–243.

vačkoj župi”.²² No mislim da ovo ne treba shvatiti kao formalni osnutak samostalne kapelanije, nego kao dopuštenje za pastoralno djelovanje ondje, tim više jer će Stadler kasnije i formalno ondje osnovati samostalnu kapelaniju. Gavranović ne precizira kada je Gabl tražio tu dozvolu od Vuičića.

Godine 1881. doselio se kod Maglaja(na) svjetovni svećenik Theodosius Heyde. Htio je osnovati neku kongregaciju za odgoj afričkih misionara, kupovao je zemlju i pripremao se za gradnju samostana. Uz put je i pastoralno djelovao među doseljenicima u Maglaju. Stadler mu je 30. svibnja 1882. dao jurisdikciju „ad tempus indeterminatum”.²³

Slučajno istoga dana moli svećenik Gabl nadbiskupa da mu podijeli jurisdikciju nad svim njemačkim doseljenicima u Krajini, osobito nad onima u Maglaju jer da ondje prisutni Heyde nema jurisdikcije.²⁴ Ta su se dva dopisa morala mimoići u putu.

Međutim, vjernici tih triju naselja obraćali su se nadbiskupu tražeći da osnuje župe i to zasebne premda nisu bili toliko brojni da bi izdržavali vlastitog svećenika i vlastitu župu. No vjerojatno su računali na daljnja doseljavanja kojih je stvarno i bilo. Stadler je nastojao da im osigura redovitu pastorizaciju. U listopadu 1882. obavijestio je franjevačkog provincijala Iliju Čavarovića da kani u Windthorstu otvoriti samostalnu kapelaniju koja će kasnije postati župa.²⁵

Povjerenik provincije fra Mijo Batinić odgovorio je 4. studenog 1882. da su franjevci sporazumni s tim da se u Windthorstu namjesti koji dijecezanski svećenik, ali da to ne bude precedens s obzirom na njihova, franjevačka prava na župe.²⁶

Dobivši zeleno svjetlo, Stadler je bez oklijevanja proglasio Windthorst samostalnom kapelanijom, a Karla Gabla samostalnim kapelanom. Ta je odluka donesena na sjednici Duhovnog stola u Sarajevu 9. studenog 1882. Istog je dana Stadler o tome izvijestio nadležni župni ured u Bosanskoj Gradiški. Evo teksta tog Stadlerova dopisa:

„Br. 106/B

Velečastnom katoličkom župnom uredu Gradiški

Sporazumiv se ovaj Ordinarijat sa preč. otcem Provincijalom koji je na to privolio dopisom od 4. stud. o.g. br. 249, odlučio je u Windthorstu kod naseljenikah njemacah podići samostalnu kapelaniju, a s vremenom uzdići ju i na župu. Radi potrebe da se što prije urede ondje crkvene stvari, proglasio je već duh. Stol u svojoj sjednici od 9. studenoga o.g. Windthorst samostalnom kapelanijom i ondje učinio gosp. Karla Gabla prvim neovisnim kapelanom za naseljenike njemce u gornj. i dolj. Windthorstu.

To se prijavljuje velečastnosti Vašoj da se možete u buduće ravnati.”²⁷

22 GAVRANOVIĆ, Uspostava, 13.

23 Koncept Stadlerova dopisa Heydeu s tim datumom br. 6/B, DABL, fasc. 1882.

24 Gablovo pismo Stadleru od 30. svibnja 1882, br. 11/B, ondje.

25 Koncept Stadlerova dopisa od 21. listopada 1882, br. 90/B, ondje.

26 Dopis ondje, br. 104/B.

27 Koncept dopisa br. 106/B, ondje. Ispod hrvatskog koncepta dopisa župnom uredu u Bos. Gradiški priložen je i kratak koncept dopisa Gablu na njemačkom, pisano goticom:

Tako je to pitanje bilo konačno riješeno: Heyde je imao jurisdikciju i pastorizirao je u Maglaju, a Gabl u Gornjem i Donjem Windthorstu. No bilo je to kratka vijeka, kako ćemo odmah vidjeti.

Protiv Heydea su stale nadbiskupu stizati pritužbe zbog njegova ponašanja i postupaka prema vjernicima. Stadler je povjerio subprioru trapista p. Bonaventuri da ispita istinitost tih optužaba. Rezultat je bio da je Stadler 8. lipnja 1883. suspendirao Heydea, a jurisdikciju dao drugom svećeniku.^{27a}

I Gabl je htio otići pa je u jednom njemačkom časopisu pozvao kojeg svećenika da dođe u Windthorst. Javio se Gerhard Uhling iz biskupije Münster. U dopisu Stadleru od 7. prosinca 1882. izražava on spremnost da dođe.²⁸ Čini se da je Uhling odustao kad je od generalnog vikara Bezića saznao za dosta teške uvjete u Windthorstu.

Imao je Stadler i jednog neželjenog „pomagača” u brizi oko novih župa – državnu vlast. Ona kao da se nikako nije mogla osloboditi jozefinističkog tutorstva. Jedva da je bilo crkvenog pitanja kamo ona nije uplitala svoje prste. Čak je uzurpirala pravo odlučivanja o osnivanju i bilo kojoj promjeni u župama. U jednom dopisu Zemaljske vlade u Sarajevu Stadleru od 12. prosinca 1882, koji je potpisao civilni adlatus Nikolić, stoji i ova rečenica: „Specijalno što se tiče osnutka, razgraničenja i promjene u razgraničenju župa, mora si Zemaljska vlada pridržati odluku u svakom slučaju.”²⁹

Stadler je krajem te godine izvijestio Zemaljsku vladu u Sarajevu o potrebi da se organizira pastorizacija doseljenih njemačkih katolika. Iz tog dopisa saznajemo da u Donjem Windthorstu živi 40 obitelji, u Gornjem 60, a u Maglaju 40. Među njima su trenutno dva svećenika: Heyde koji stanuje u Maglaju u vlastitoj kući i Gabl koji stanuje kod jednog dobrostojećeg seljaka u Donjem Windthorstu. Prvi se brine za svoj budući samostan, piše Stadler, a drugi bi htio otići. Stoga je potreban revan svećenik i redovita pastorizacija koje zasad još nema, a što nadbiskupa jako boli. Nadbiskup iznosi i želju tih doseljenika da svako od ta tri naselja ima vlastitu župu iako su zasad preslabi da je uzdržavaju. To bi moglo biti rješenje za budućnost, a zasad on želi ustanoviti samo jednu župu, ali sa župnikom i kapelanom koji bi mogli udovoljiti duhovnim potrebama onih vjernika. Na kraju nadbiskup moli vladu da mu omogući izvođenje tog plana.³⁰

Sredinom 1883. u Windthorstu djeluje još jedan svećenik, također bivši trapist Karlo Mužar. Iz njegova pisma Stadleru od 2. srpnja 1883. saznajemo da je nekoliko dana

„Carl Gabl Kaplan Windthorst (Alt-Gradiška)

Es wird Ihnen hiemit bekannt gegeben, dass von nun an Windthorst als unabhängig von Alt-Gradiška (sic!) erklärt wird, mithin Sie als ein unabhängiger selbstständiger Kaplan fungieren können.

Sarajevo 11/11”.

Pogrešku u konceptu po kojoj kao da se Windthorst dijeli od Stare Gradiške možemo shvatiti kao omašku jer je pošta bila u St. Gradiški, pa je pisar tako automatski napisao i za župu.

27a Koncept dekreta o suspenziji Heydea u DABL, fasc. 1883, br. 162/B.

28 Uhlingov dopis od tog datuma u DABL, fasc. 1882, br. 125/B.

29 „Was speziell die Errichtung, Abgrenzung und Aenderung in der Abgrenzung der Pfarren anbelangt, so muss sich die Landesregierung in jedem Falle eine Entscheidung vorbehalten”. Dopis br. 128/B, ondje.

30 Koncept Stadlerova dopisa Zemaljskoj vladi od 30. prosinca 1882, br. 136/B, ondje.

prije toga, točnije na Petrovo, preuzeo službu za koju da ga je nadbiskup odredio – za samostalnog kapelana u Gornjem Windthorstu, a da ima jurisdikciju i nad svim doseljenicima u Donjem Windthorstu, Sionu i Maglaju.³¹ Ako su Mužarovi navodi točni, onda to znači da je Gabl upravljao tom samostalnom kapelanijom samo sedam-osam mjeseci. Da ti navodi pak nisu bili točni, nadbiskup bi bio reagirao, ali o tome ne nalazimo svjedočanstva. Gabl je u to doba mogao ili biti bolestan, jer je inače bio slaba zdravlja, ili je možda preuzeo Maglaj budući da je Stadler bio prisiljen suspendirati Heydea a divinis. To tim više jer Stadler 8. studenog 1883. moli Gabla da preuzme pastorizaciju u Maglaju.³²

To ujedno znači da je Maglaj u to doba već odijeljen od Windthorsta, tj. da je samostalna kapelanija. Čini se da baš taj Stadlerov dopis Gablu znači osnutak samostalne kapelanije Maglajani, kasnije Rudolfstal i konačno Bosanski Aleksandrovac.

Gabl je tu djelovao kao prvi župnik četiri godine (1883–1887), a onda je prešao na također novoosnovanu župu Mahovljani kod Laktaša kamo su se naselili Talijani iz okoline Trenta. Usprkos slabu zdravlju djelovao je svuda vrlo požrtvovno, a živio je više nego skromno, upravo svetački. O tome daje divno svjedočanstvo i natpis na njegovu nadgrobnom spomeniku na mahovljanskom groblju (umro je 1905): „Pauper pauperum pater”.

I sam je Mužar nastojao da Windthorst bude proglašen župom jer je crkveno-pravno samostalna kapelanija još uvijek vezana uz matičnu župu. U listopadu 1883. moli on nadbiskupa da Windthorst proglasi župom a njega imenuje župnikom ondje, jer se boji da bi „kad bi biskup za Banjaluku po svoj prilici franjevac bio imenovan” on mogao postati kapelan kojem franjevcu ili jednostavno biti maknut s tog mjesta.³³ No čini se da nadbiskup nije bio zadovoljan ni Mužarovim radom jer je na poleđini toga Mužarova pisma pribilježena opaska: „Za sada se to imenovanje odgađa”.³⁴ U to su vrijeme naime i protiv Mužara počele dolaziti tužbe nadbiskupu. Stadler ga je jedanput opomenuo i upozorio da druge opomene neće biti, nego će slijediti kanonska sankcija. Izgleda da to nije koristilo pa je na sjednici Duhovnog stola odlučeno da mu se oduzme jurisdikcija. Dopisom od 13. ožujka 1884. određuje mu Stadler da najkasnije do trećeg dana po Uskrsu napusti župu te potraži drugo mjesto izvan vrhbosanske i banjalučke biskupije. Tim mu se danom ujedno oduzima jurisdikcija koju je imao.³⁵ Nisam uspio utvrditi iz

31 Mužar je imenovan samostalnim kapelanom 8. lipnja 1883. Evo tog dekreta:

„Br. 160/B

Velečastnom gospodinu Karlu Mužaru

Ovim Vas imenujem upraviteljem neodvisne kapelanije Gornjo-Windthorste, kamo pripadaju i mjesta: Doljnji Windthorst, Sion i Maglaj. U Sarajevu dne 8. lipnja 1883.” – Koncept dopisa ondje, fasc. 1883; Mužarovo pismo s gornjim nadnevkom, ondje, br. 183/B.

32 Koncept dopisa Gablu od tog dana, ondje, br. 288/B; usp. i koncept dopisa Ordinarijata upravi katoličke zajednice u Maglaju od istog dana, ondje, br. 287/B.

33 Mužarovo pismo nadbiskupu od 23. listopada 1883, ondje, br. 283/B.

34 Ondje. Nadnevak je te opaske 8. studenog 1883, upravo onaj dan kad je Stadler dao Gablu jurisdikciju u Maglaju.

35 Koncept dopisa br. 54/B, DABL, fasc. 1884.

koje biskupije Mužar potječe niti kamo je kasnije otišao, ali se može pretpostaviti da se vratio u svoju matičnu biskupiju.

Na Mužarovo mjesto Stadler konačno šalje čovjeka kojega dobro pozna, svojega suradnika i tajnika Petera Zimmermanna. Dopisom od 27. ožujka 1884. daje on Zimmermannu župničku jurisdikciju za Gornji i Donji Windthorst te za Mahovljane, gdje ima ukupno 57 obitelji, odnosno 320 duša.³⁶ Ne znamo što je Zimmermanna natjeralo da nakon samo tri mjeseca napusti Windthorst i vrati se u Sarajevo. Znamo to po tome što novi apostolski administrator banjalučke biskupije fra Marijan Marković 23. lipnja 1884. traži od franjevačkog provincijala svećenika fra Marijana Topića za rad u Windthorstu jer da on, Topić, zna njemački.³⁷ Provincijal se složio i već sredi-
nom srpnja šalje Topića u Windthorst.

Istodobno Marković daje Zimmermannu jurisdikciju za duhovnika i ispovjednika sestara klanjateljica Predragocjene Krvi Isusove u samostanu Nazaret u Budžaku kod Banjaluke jer je svim sestrama u to doba njemački bio materinski jezik.

Zimmermann je kasnije još jedanput postao vinthorski župnik 1889. Taj revni svećenik koji je došao u Bosnu iz biskupije Trier u Njemačkoj, učinio je mnogo za njemačke doseljenike i za spomenute časne sestre. Među inim, Zimmermann je 1892. organizirao prve pučke misije u Bosni baš u Windthorstu. Umro je — iscrpljen radom — još vrlo mlad, upravo na posljednji dan misija u Windthorstu 23. siječnja 1892. Imao je tek nepune 43 godine.³⁸

4. VRBANJCI

Godine 1882, baš nekako u doba Stadlerova dolaska u Bosnu javlja se potreba gradnje župne crkve u Kotorišću (danas Kotor-Varoš). Tražila se najpovoljnija lokacija za novu crkvu kako bi bila što pristupačnija svim vjernicima te velike i raštrkane župe. Raspravljalo se i o mogućnosti diobe župe. Čim se to saznalo, nekoliko je sela u gornjem dijelu župe, uzvodno uz Vrbanju, odlučilo da sebi traže svećenika i zahtijevaju da se za njih osnuje posebna župa. Odmah su se složili, prikupili nešto sredstava te kupili jednu kuću i nešto zemlje.³⁹ S tim se složio i župnik Kotorišća fra Filip Ljubas⁴⁰ koji je najbolje znao da je jednom svećeniku nemoguće opsluživati toliku župu, a i franjevačka provincijalna uprava.^{40a}

Nakon što je dobio potrebne informacije, Stadler odlučuje osnovati novu župu diobom župe Kotorišće. Sjedište bi nove župe bilo u Vrbanjcima, a pripadala bi joj još i sela:

36 Koncept dopisa br. 60/B, ondje.

37 Koncept Markovićeva dopisa provincijalu od tog datuma br. 12/1884, ondje. — Marković je, preuzevši biskupiju, spise iznova numerirao počevši od br. 1, a nije nastavio na Stadlerovu numeraciju spisa koji se odnose na banjalučku biskupiju.

38 Nav. dj. (u bilj. 20), str. 508.

39 V. dopis župnika Ljubasa od 7. prosinca 1882, koji je Ordinarijat prosljedio provincijalu s molbom da izrazi o tom pitanju svoje mišljenje te mu vrati taj dopis, ondje, fasc. 1882, br. 127/B.

40 V. gornju bilješku, a usp. i Ljubasov dopis od 12. ožujka 1883, ondje, fasc. 1883, br. 59/B.

40a V. provincijalov dopis od 6. siječnja 1883, ondje, br. 6/B.

Brdo, Orahova, Plitska i Rujevica.⁴¹ O svojem naumu Stadler izvještava najprije franjevačkog provincijala i to dopisom od 2. travnja 1883, a potom i Zemaljsku vladu 25. travnja 1883. U dopisu vladi nadbiskup naglašava potrebu osnutka nove župe kao i to da se svi zainteresirani slažu, i franjevci i župnik i narod.⁴²

Ni premještaj župnika Ljubasa u svibnju 1883. na zahtjev njegova redovničkog poglavarstva nije omeo provedbu toga plana.

Kako je uobičajeno, Stadler je Vrbanjce nakon svih tih konzultacija proglasio samostalnom kapelanijom. Bilo je to 25. rujna 1883. To je dan utemeljenja župe Vrbanjci. Istog dana javlja nadbiskup tu odluku novom župniku u Kotorišću fra Anti Debeljakoviću⁴³ i dekanu fra Stjepanu Ladanu u Jajce.⁴⁴ Prvim samostalnim kapelanom imenovan je dotadašnji župnik u Banjaluci fra Lovro Lacić.

OSTALA NASTOJANJA OKO NOVIH PASTORALNIH SREDIŠTA

a) Sasina – Sanski Most

Sličan se problem pojavio 1882. i u župi Sasina kod Sanskog Mosta. Vjernici sela Kljevci tražili su da dobiju župu jer su udaljeni pet sati hoda od svoje župne crkve u Sasini. Kao i obično, Ordinarijat je zatražio podatke o njihovu broju, udaljenosti i ostalim prilikama. Budući da ih je bilo brojčano premalo za posebnu župu, a u blizini nije bilo drugih katoličkih sela koja bi im se mogla priključiti, te stoga što zbog siromaštva ne bi bili u stanju uzdržavati vlastitog svećenika, Stadler je – posavjetovavši se s franjevcima – odlučio da Kljevčanima pomogne tako što će prenijeti sjedište župe iz Sasine u Sanski Most. To je nakon dvogodišnje prepiske i priprave i učinjeno 1884.^{44a}

Tu se dakle nije radilo o osnutku nove župe, nego samo o prenošenju njezina sjedišta (translaciji) u drugo, prikladnije mjesto.

Stadler je i u drugim mjestima nastojao omogućiti što bolju pastorizaciju, a nije zaboravljao ni onih još malobrojnih katolika koji su bili daleko od postojećih župa. Iz spisa Dijecezanskog arhiva u Banjaluci toga vremena vidimo njegovu brigu za katolike koji su se naseljavali na područje Ključa, Bos. Petrovca, Prijedora i okolnih sela.

b) Ključ – Petrovac – Zelinovac

Na cijelom području između Bihaća i Varcara (Mrkonjić-Grada) nije bilo župe ni svećenika. Trebalo se pobrinuti za pastorizaciju tamošnjih katolika doseljenika, prije svega za jednu veću grupu od kojih 200 duša u Ključu. Od franjevačkog provincijala

41 Koncept dopisa provincijalu od 2. travnja 1883, ondje, br. 77/B.

42 Koncept dopisa, ondje, br. 121/B.

43 Koncept dopisa, ondje, br. 241/B.

44 Koncept dopisa, ondje, br. 242/B.

44a DABL, fasc. 1884, br. 58/B i priključeni spisi.

traži Stadler 31. kolovoza 1882.⁴⁵ da predloži kapelana za župu Varcar, koji bi svake nedjelje i blagdana išao držati službu Božju u Ključ. To je Stadler zamišljao samo kao privremeno rješenje dok se tu ne osnuje posebna župa.

Sljedeće godine traži on od dekana fra Stjepana Ladana podatke da li bi katolici u Ključu i okolici mogli uzdržavati vlastitog svećenika.⁴⁶ Međutim, ispostavilo se da su ključki katolici malobrojni i siromašni te da tu neće biti moguće osnovati posebnu župu. Ipak Stadler nije odustajao od svojeg plana da vjernicima između Bihaća i Varcara omogući redovitu pastorizaciju. Nakon što je propao plan s Ključem, želio je osnovati župu u Bosanskom Petrovcu. U tom je smislu tražio razumijevanje i pomoć od Zemaljske vlade u Sarajevu.⁴⁷ Konačno je zamislio da sjedište nove župe bude Zelinovac kod Petrovca jer mu je bilo prikazano da je tako najprikladnije. Koncem 1883. Stadler pita franjevačkog provincijala da li bi mogao dati svećenika za to mjesto.⁴⁸ Međutim, čitav je plan propao jer Zemaljska vlada nije htjela ni na koji način pomoći, a sam je narod bio presiromašan.

To će pitanje riješiti tek biskup fra Marijan Marković. Koliko je bilo aktualno to pitanje i velika potreba pokazuje i činjenica što je Marković u toku svoje uprave banjalučkom biskupijom osnovao župe u sva ta tri mjesta: najprije u Ključu 1891, zatim u Zelinovcu 1892, i napokon u Bosanskom Petrovcu 1906.

c) Prijedor

Bosanskodubički župnik Valentin Lah brinuo se i za sve veću skupinu katolika u Prijedoru. Godine 1884. kupio je o svojem trošku jednu tursku kuću koja mu je služila kao kapelica za bogoslužje.⁴⁹ U Prijedoru tada ima već oko 200 katolika te se javlja potreba za vlastitim svećenikom i župom jer su udaljeni dva sata hoda od središta župe u Volaru. I ovdje će konačno rješenje moći donijeti tek Stadlerov nasljednik Marković koji će osnovati župu u Prijedoru 1891.

RASPODJELA ŽUPA IZMEĐU REDOVNIČKOG I DJECEZANSKOG KLERA

Govoreći o Stadlerovu upravljanju banjalučkom biskupijom, treba nešto reći i o jednom neugodnom poglavlju iz tog vremena. Riječ je o raspodjeli župa između redovničkog (franjevačkog) i dijecezanskog klera, a neugodno je to poglavlje stoga što je tom prilikom došlo do nesuglasica. Nije mi ovdje namjera podsjećati na stare sukobe, nego želim prikazati i to pitanje bez kojeg bi ovaj prikaz bio nepotpun.

45 Koncept dopisa, ondje, fasc. 1882, br. 49/B.

46 Koncept dopisa, ondje, fasc. 1883, br. 64/B.

47 Koncept dopisa vladi od 26. travnja 1883, ondje, br. 125/B. Iz tog dopisa saznajemo da u petrovačkom kotaru ima do 700 katoličkih duša, i to u mjestima: Petrovac, Suhaja, Vodjenica, Skakavac, Vranovina, Krnjeuša, Zelinovac, Rakovica, Bilajsko Polje, Prkosi, Orošac, Rajenovci, Kulen Vakuf i Bravsko.

48 Koncept dopisa od 6. prosinca 1883, ondje.

49 V. Lahovo pismo Ordinarijatu u Sarajevo od 3. veljače 1884, ondje, fasc. 1884, br. 26/B.

Iako je dijecezanski kler po želji Svete Stolice trebalo tek formirati da bi u budućnosti ravnopravno s franjevcima bio nosilac pastoralnog djelovanja u Bosni i Hercegovini, valjalo je odmah na početku razgraničiti kojem će kleru koje župe pripasti da kasnije ne bi dolazilo do sukoba. Na žalost, do sukoba je došlo odmah i riješen je tek pravorijekom Rima, a umiješala se – nepozvana – i državna austro-ugarska vlast.

Stadler je odmah po dolasku u Bosnu pokrenuo to pitanje. Svojemu dopisu od 14. svibnja 1882, kojim franjevačkom provincijalu javlja da mu je povjerena uprava banjalučke biskupije, prilaže plan o raspodjeli župa u banjalučkoj biskupiji.⁵⁰ Iako se ujedno rješavalo isto pitanje i u vrhbosanskoj nadbiskupiji, ovdje ćemo se pozabaviti samo onim njegovim dijelom koji se odnosi na banjalučku biskupiju.

Franjevci su Stadleru ponudili 16 župa u vrhbosanskoj nadbiskupiji i osam u banjalučkoj biskupiji. To su ove: Lištani, (Bos.) Grahovo, Glamoč, Popovići, (Bos.) Građiška, Stara Rijeka, Varcar i Liskovica.⁵¹ Stadler je osim tih tražio i župu Banjaluka jer je to biskupsko sjedište, a osim toga i franjevci imaju župu Petrićevac na rubu Banjaluke.⁵²

U te pregovore umiješao se i austro-ugarski ministar financija Benjamin Kallay koji je na toj dužnosti naslijedio Szlavyja. On je ponudio franjevcima da će vlada predložiti jednog franjevca za apostolskog administratora u Banjaluci ako odstupe Stadleru još osam župa za dijecezanski kler bez obzira da li to Stadler prihvatio ili ne. Radilo se o župama u vrhbosanskoj nadbiskupiji. Franjevci su tu ponudu prihvatili. U pismu nadbiskupu provincijal Čavarović nabraja koje su još župe franjevci spremni odstupati. Pismo je datirano 9. studenog 1882. u Budimpešti.⁵³

Stadler je bio prisiljen odbiti prijedlog jer je bio povezan sa – za njega – neprihvatljivim uvjetima, a i sam izbor župa bio je vrlo jednostran. Nadbiskup to dokazuje statistički: svih tih osam ponuđenih župa ima tek nešto više vjernika nego jedna jedina franjevačka, Tolisa. U banjalučkoj biskupiji (a slično je i u Vrhbosni) odnos vjernika u franjevačkim i dijecezanskim župama je nerazmjernan; u franjevačkim je taj broj u prosjeku za trećinu veći.⁵⁴

Nakon Stadlerova odbijanja austro-ugarska se vlada posve priklonila franjevcima. Kallay je održao obećanje i predložio člana franjevačke provincije Bosne srebrene fra

50 V. bilj. 11a.

51 V. dopis franjevačkog provincijala Čavarovića generalu Reda u Rim od 6. kolovoza 1882, Franjevački arhiv, Rim, fasc. Bosna 1882–1887, fol. 101r–102r; ORLOVAC, nav. dj. (u bilj. 2), str. 193–194.

52 Tako stoji u Stadlerovu odgovoru franjevcima od 2. rujna 1882, ondj, fol. 159r–160v; ORLOVAC, nav. dj, str. 194.

53 Kopija prijevoda tog pisma na njemački nalazi se u Haus-, Hof- und Staatsarchiv; Beč, Adm. Reg. F 27, 9, fol. 201r–202r.

54 Svih tih osam naknadno ponuđenih župa – piše Stadler – ima ukupno 6.747 vjernika, a sama Tolisa samo za 1.059 vjernika manje od tog broja. Odnos broja vjernika franjevačkih i dijecezanskih župa *liberae collationis* u prosjeku iznosi u banjalučkoj biskupiji 1.416:965, a u vrhbosanskoj nadbiskupiji 1688:1041. Kopija prijevoda Stadlerova dopisa Čavaroviću od 8. studenog 1882, na njemački, ondje, fol. 199r–200v.

Marijana Markovića za apostolskog administratora u Banjaluci, te je on bio od pape i imenovan. Spor pak oko župa riješila je Kongregacija za izvanredne crkvene poslove svojim dekretom od 14. ožujka 1883. S obzirom na banjalučku biskupiju, taj dekret potvrđuje odstupanje onih osam gore nabrojanih župa, a pridodana je i Banjaluka kao deveta.⁵⁵ Tako je dijecezanskom kleru pripalo devet župa, a franjevcima ostalo 14.

Sve te župe i dalje su predvodili franjevci i tek su ih postupno predavali dijecezanskom kleru kad je on bio formiran.⁵⁶

III. POSPJEŠIVANJE PASTORIZACIJE

Stadler je nastojao da na bilo koji mogući način poboljša pastoralni rad svećenika u objema dijecezama koje je predvodio, kako u vrhbosanskoj, tako i u banjalučkoj.

1. USPOSTAVA DEKANATA

Stadler je 16. lipnja 1882. podijelio banjalučku biskupiju na četiri dekanata: banjalučki, jajački, bihački i livanjski, u koje je rasporedio 23 postojeće župe.

Banjalučkom su dekanatu pripale župe: Banjaluka, Ivanjska, Gradiška, Petrićevac i Barlovci;

jajačkom: Jajce, Varcar, Sokoline, Kotorišće, Popovići i Liskovica;

bihačkom: Bihać, Volar, Stara Rijeka, Sasina i Stratinska;

livanjskom: Livno, Čuklić, Vidoši, Grahovo, Ljubunčić, Lištani i Glamoč.⁵⁷

Istom se naredbom određuje da se dekani moraju izabrati do konca srpnja, a izbor da bude u prvoimenovanoj župi svake dekanije osim za bihačku za koju će izbor biti u Volaru.

Odredba je provedena, iako uz neke zastoje, te je nadbiskup mogao 19. rujna predložene imenovati dekanima. Banjalučki dekan postao je fra Marko Marić, jajački – fra Stjepan Ladan, bihački – fra Franjo Čurić, te livanjski – fra Jerko Mihaljević, sve mjesni župnici.⁵⁸

2. KORONE I DEKANSKE VIZITACIJE

Imenovavši dekane, nadbiskup im je odredio da svake godine obiđu sve župe svojih dekanija i podnesu mu izvještaj o stanju u njima. Također je odredio da dekan svake godine okupi svećenike svojega dekanata na tzv. korone. Prve korone održane su u

55 Kopija tog dekreta nalazi se ondje, fol. 8rv.

56 Dijecezanski su svećenici preuzimali te župe ovim redom: Varcar 1899, Banjaluku i Staru Rijeku 1900, Lištane 1901, Kulaše (Popoviće) 1906, Glamoč 1910, Liskovicu 1916. i Bos. Gradišku 1919. Za Bos. Grahovo nisam uspio utvrditi godinu preuzimanja.

57 Dekret o osnutku dekanata br. 9 Pr. B od 16. lipnja 1882, objavljen je u „Srcu Isusovu” I(1882), str. 81.

58 Dekani su imenovani dekretom br. 69/B od 19. rujna 1882, također objavljenim ondje, str. 143.

ljetu 1883.⁵⁹ Pitanja za tu koronu objavio je nadbiskup u službenom listu „Srce Isusovo” još 5. srpnja 1882, a odgovore je trebalo donijeti na koroni sljedeće godine. Taj put su pitanja bila iz ženidbenog pastorala, tzv. umaknuće, iz liturgike, te razmatranje o svećeničkom životu. Evo ih:

„1. Kako je nastao običaj da djevojke prije udaje pribjegu k svojim vjerenikom? Kako se razlikuje taj običaj od otimačine (a raptu)? Što nam sveta crkva podaje, da se taj kobni običaj korenito dokine?

2. Koje koristi ima svećenik, a koje puk, kada mu se tumače obredi sv. Mise? Neka se sveti obredi protumače ab introitu usque ad Credo, a onda ti isti obredi neka se actu obave (do Credo).

3. Razmatranje neka se drži vrhu rečenice: 'Esto vigilans et diligens in Dei servitio, et cogita frequenter: ad quid venisti, et cur saeculum reliquisti? Nonne ut Deo viveres, et spiritualis homo fieres?' De im. Ch. 1. I. c. 25. n. 1".⁶⁰

Otada su se korone redovito održavale.

3: VJERONAUKE

Odmah od početka svoje uprave Stadler je izdavao odredbe o poučavanju djece u vjeronauku. Bilo je to jedno od najvažnijih pitanja i jedna od najhitnijih potreba nakon što su uklonjene brojne smetnje iz višestoljetne turske vladavine u Bosni. Svojim odredbama od 11. srpnja 1882, a zatim opet od 14. siječnja 1883. naređuje nadbiskup da se održava redovit vjeronauk po svim župama, i to po katekizmu zagrebačke nadbiskupije umjesto po starom katekizmu tzv. „Biskupovači”.⁶¹

Stadler je svjestan da svećenici uglavnom ne mogu obuhvatiti katehizacijom svu djecu po često vrlo raštrkanim župama, pa stoga preporučuje da župnici potraže u župi nekoliko sposobnijih i nadarenijih odraslih vjernika koji bi se mogli lako u to uputiti i pomagati župnicima u katehizaciji djece. Međutim, kako nadbiskupu piše banjalučki dekan fra Lovro Lacić, već je apostolski vikar Vuičić pokrenuo sličnu inicijativu, ali ona nije provedena jer je djecu vrlo teško okupiti budući da su i ona zbog siromaštva prisiljena raditi ili barem čuvati stoku.⁶²

Velika je bila nepoučenost i odraslih vjernika, što je Stadlera navelo na odredbu da svećenici pod misom umjesto propovijedi poučavaju puk u kršćanskom nauku. Trebalo je u narodu najprije učvrstiti osnovne vjerske istine jer je većina njih bila oskudno

59 Izvještaje o prvoj koroni 1883 v. DABL, fasc. 1883, br. 199/B za bihačku dekaniju, br. 250/B za livanjsku, br. 270/B za jajačku, a za banjalučku se on nalazi na kraju tog fascikla bez numeracije.

60 Pitanja za koronu iz 1883. objavljena su u „Srecu Isusovu” I(1882), str. 97. s nadnevkom 5. srpnja 1882. Trebalo ih je riješiti i rješenje donijeti na koroni u ljetu sljedeće godine. Takva je praksa nastavljena i kasnije.

61 Saznajemo za to iz dopisa fra Lovre Lacića od 24. rujna 1883, upućenom nadbiskupu Stadleru, DABL, fasc. 1883, br. 279/B, prilog.

62 Ondje, (u bilj. 61).

poučena u vjeronauku. Međutim, ta odredba nije svugdje dobrohotno primljena. To je slučaj sa župom Livno, te Stadler — saznajući za to na jednoj krizmi — prigovara tamošnjem župniku tražeći da se ona izvršava.⁶³

Župnik se branio da se one odredbe ne drži iz dva razloga: Prvi je što bi tada manje ljudi dolazilo na misu jer da katekizam mogu čuti i od svoje djece, a i sami da su to učili na vjeronauku. Drugi je taj što je Livno na granici pa tu dolaze i strani vjernici (valjda iz Dalmacije), te je sramota umjesto propovijedi katekizam tumačiti!⁶⁴

Nadbiskup uvida neutemeljenost tih razloga pa još jednom piše župniku o toj stvari. U tom dopisu naglašava važnost dobre pripreme i prikladne metode. Ako se to dvoje ispuni, propovijed neće biti dosadna ni kad tumači osnovne vjerske istine. Valja iznositi zaokruženu cjelinu, a ne upotrebljavati katekizamski način pitanja i odgovora. U drugim krajevima, stoji dalje u tom dopisu, narod je to vrlo lijepo primio. Za bolju pripravu na katehetsko poučavanje odraslih Stadler preporučuje Pavićev prijevod Deharbéovog katekizma.⁶⁵

4. KRIZME I KANONSKI POHODI

Bilo bi sigurno zanimljivo znati koje je sve župe banjalučke biskupije u te dvije godine Stadler vizitirao i u njima dijelio sakrament potvrde. Naime, taj sakrament i kanonska vizitacija župe obično su se povezivali, što je praksa i danas. Prigodom posjeta pojedinim župama uz dijeljenje sakramenta potvrde biskup pregleda župni i crkveni inventar te matične knjige, a informira se i o stanju i potrebama župe.

Pouzdamo znamo da je Stadler dijelio sakrament potvrde i obavio kanonsku vizitaciju u Banjaluci^{65a} i njemačkoj koloniji Windthorstu 1882. iako to naselje u to doba nije formalno ni samostalna kapelanija, ali zbog jezične barijere nije imalo nikakve veze sa župom u Bosanskoj Gradiški.⁶⁶ Također je pohodio i neke župe u livanjskom kraju. Možemo svakako pretpostaviti da je Stadler pohodio dobar dio župa banjalučke biskupije u te dvije godine svoje uprave. Mislim da je ova pretpostavka tim više utemeljena što nigdje ne nailazimo na podatak da bi on u Banjaluci imao svojega generalnog vikara, kako je to svojedobno bilo zamišljeno kad mu je ta biskupija bila predana na upravu, a koji bi mogao krizmati i vizitirati župe.

I na druge je načine Stadler nastojao što bolje upoznati stanje i duhovne potrebe svećenika i vjernika da bi mogao poduzeti prave mjere za što bolji pastoralni rad i

63 Koncept Stadlerova dopisa župniku u Livnu fra Jerku Mihaljeviću od 13. rujna 1883, ondje, br. 238/B.

64 Mihaljevićev dopis Ordinarijatu od 27. rujna 1883, ondje, br. 257/B. — Razlozi izgledaju stvarno neuvjerljivi jer sugeriraju da ljudi dolaze na misu samo radi propovijedi, da u Livno dolazi veći broj dobro poučenih vjernika sa strane i da propovijedati pred njima osnovne vjerske istine predstavlja nešto zaostalo.

65 Koncept Stadlerova dopisa Mihaljeviću, ondje.

65a V. „Srce Isusovo” I(1882), str. 96.

66 Nav. dj. (u bilj. 29), str. 508.

vjerski život. Tako je u veljači 1884. svim dekanima banjalučke biskupije uputio upitnik s ovim pitanjima:

- „1. Da li župnici rieč Božju propovijedaju, sakramente s. podieljuju i mladež podučavaju u školi i crkvi?
2. Da li rado uče knjige? i jedalije (!) koji odat osobitoj pogrieški?
3. Prednjače li vjernikom svojim dobrim primjerom, i da li jih vjernici ljube i pouzdanje imaju u iste žup.?
4. Vodeli točno crkvene Matice?
5. Dali upravljaju točno i savjestno imovinom crkvenom? i dali se je pokazao manjak u istoj?
6. Dali župnici s kapelanom žive u slogi bratskoj i dobro se drže?
7. Jeli u kojoj župi umrlo djete bez s. krsta, ili odrastlo čeljade bez s. Sakramenata?
8. Imali u Dekaniji sablažljivih ljudih koji nesvetkuju svetkovine, neslušaju s. misu i preziru post? Što su nadležni župnici radili i poduzimali da jih poprave?
9. Jeli u kojoj župi učitelj svetovni? ako jest kako se vlada u religiozno-moralnom pogledu, polazili službu Božju s mladeži, ispovjeda i pričešćuje?
10. Tko sve stalno obitava u kući župskoj? kakva je služinčad?
11. Dali u obsegu dekanije u kojoj župi boravio je koji strani svećenik n.p. iz kojeg samostana? ili od drugud? koji je to i kako se je vladao?“⁶⁷

Iz ovih pitanja očita je Stadlerova preokupacija: dobar primjer svećeničkog života i složan pastoralni rad kako na propovijedanju, katehizaciji i podjeljivanju sakramenata, tako i na području obrazovno-odgojne djelatnosti.

5. CONGRUA

Stadler se živo zanimao i za materijalno stanje klera. Znao je da se tek onaj tko je oslobođen od najelementarnijih materijalnih briga može posve posvetiti svojoj svećeničkoj pastoralnoj djelatnosti. Stoga uz pitanja o stanju crkava, župa i vjernika traži od svećenika i podatke o njihovu materijalnom uzdržavanju. Dijecezanski arhiv u Banjaluci sadrži mnoštvo izvještaja iz 1883. o tzv. kongru, a to je zapravo državna plaća za matičarsku službu koju obavlja svećenik župnik. No radilo se zapravo o cjelokupnom materijalnom uzdržavanju svećenika. Pitanja su se odnosila na izvore iz kojih župnik prima prilode, na njihov iznos, posjed, štolarinu, te kako se najbolje može riješiti pitanje kongru.⁶⁸

⁶⁷ Ta pitanja zajedno s odgovorima na njih donosi banjalučki dekan fra Marko Marić u dopisu Ordinarijatu od 8. travnja 1884, DABL, fasc. 1884, br. 77/B.

⁶⁸ Evo tih pitanja:

- „1. Što dobiva župnik za uzdržavanje od župljanah u naravi?
2. Prinose li župljani štogod u novcu?
3. Prima li župnik od drugud kakovu podporu?

Kasnije se još dugo raspravljalo o tom predmetu, a došlo je i do razmimoilaženja između Stadlera i franjevac, no to prelazi okvire i vrijeme ovog prikaza. Ipak to ni malo ne umanjuje natpastirsku brigu koju je Stadler bez prestanka vodio za sve svoje suradnike svećenike i vjernike u obje dijeceze koje je predvodio. Od banjalučkih svećenika i vjernika oprostio se okružnicom od 25. travnja 1884.⁶⁹

ZUSAMMENFASSUNG

Es dürfte allgemein ziemlich bekannt sein, dass Dr. Josip Stadler (1843–1918) der erste Erzbischof von Sarajewo und Metropolit der neuerrichteten Kirchenprovinz von Bosnien und der Herzegowina war. Dieses Amt übte er in verdienstvoller Weise aus 37 Jahre lang (1881–1918).

Weniger bekannt dagegen ist die Tatsache, dass Stadler darüber hinaus auch die neugegründete Diözese Banjaluka als ihr Apostolischer Administrator verwaltete. Dies dauerte genau zwei Jahre, vom 25. April 1882 bis 25. April 1884. In diesen zwei Jahren hat er gutes Fundament gelegt für weitere geistige und materielle Entwicklung dieser jungen Diözese.

Der Artikel befasst sich zunächst mit der Frage, wie auch die Diözese Banjaluka Stadler zur Verwaltung anvertraut wurde, obwohl der Heilige Stuhl da einen eigenen Bischof bzw. Apostolischen Administrator einsetzen wollte. Entscheidend hiefür war nicht der etwaige Wunsch des Hl. Stuhles, sondern die nicht ganz saubere Vorgangsweise der österreichisch-ungarischen Regierung. Nach einer Vereinbarung zwischen der genannten Regierung und dem Hl. Stuhl hatte nämlich der Kaiser von Wien Nominationsrecht für die Bischofsstühle in Bosnien und der Herzegowina. Wegen der Befürchtung, der Ap. Administrator von Banjaluka würde beim Bau der Kathedrale und des Bischofshauses Anspruch auf finanzielle Hilfe der Regierung erheben, hat man mit der Präsentation eines Kandidaten für dieses Amt gezögert, so dass der Papst Leo XIII diese Diözese doch Stadler zur Verwaltung anvertraute.

Weiter wird die Tätigkeit Stadlers in der Diözese Banjaluka geschildert. Seine Sorge um diese Diözese zeigte er durch Gründung neuer Pfarreien und selbständiger Kaplaneien u. z. in Bosanska Dubica (1882), in den deutschen Siedlungen Windthorst (heute Nova Topola) und Maglajani (heute Bos. Aleksandrovac) (1882–1883) und in Vrbanjci (1883). Auch bemühte er sich um Voraussetzungen für spätere Errichtung der Pfarreien in Sanski Most, Ključ, Bos. Petrovac, Zelinovac und Prijedor.

Es wird auch ein unangenehmes Kapitel seiner Wirkung in Banjaluka erwähnt – Reibungen anlässlich der Verteilung von Pfarreien zwischen dem Ordens – und Diözesanklerus (dies war übrigens ein gesamtbosnisches Problem).

4. Ima li župnik kakvo zemljište?

5. Kolike su stolarne pristojbe?

6. Ima li još kakav posebni izvor župnih dohodaka?

7. Na čemu se ovo davanje župljanah župniku temelji?

8. Kako bi se najzgodnije po puk i svećenstvo Congrua župnikah mogla urediti i ustanoviti?"

– Za ta pitanja saznajemo iz odgovora župnika na njih, v. DABL, fasc. 1883, passim.

69 Objavljena je u „Srcu Isusovu“ III(1884), str. 79–86. pod brojem 86/B.

Schliesslich werden einige Hauptpunkte der Tätigkeit Stadlers zur besseren Pastoration der Gläubigen hervorgehoben. So wurden in kurzer Übersicht folgende kurz dargestellt: die Errichtung der vier Dechanate, Einführung der sog. Koronen und Visitationen der Pfarreien durch den Dechant, Regelung des Religionsunterrichtes, kanonische Visitationen des Erzbischofs in den Pfarreien und Spendung der Firmung sowie seine Sorge um den Unterhalt des Klerus.